

BARTOMEU FERRÀ

TEATRE

Edició a cura d'Antoni Nadal

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

2024

PRÒLEG

Entre els estudiosos del teatre mallorquí hi ha consens a considerar que l'estrena de la peça en un acte i en vers *El cordó de la vila*, de Pere d'Alcàntara Penya, el 21 d'abril de 1866 al Teatre Principal de Palma, va instaurar el teatre contemporani illenc, encara que podem traçar una línia de continuïtat entre el teatre burlesc anterior, tan ben investigat per Antoni Serrà i Campins, i el sainet modern de Penya. La peculiaritat de l'estrena d'*El cordó de la vila*, que, com ha observat Joan Mas i Vives, té el mèrit de presentar una sàtira social i política, consisteix sobretot en l'espai teatral, el Principal de Palma, i en el reconeixement implícit del teatre mallorquí en llengua catalana pel públic il·lustrat.

Uns pocs anys abans de l'estrena d'*El cordó de la vila*, un mestre d'obres mallorquí de vint anys, Bartomeu Ferrà i Perelló, havia compost, a manera d'entremès, el diàleg de bugaderes *Les Corts del carrer dels Oms*, segona part d'*El viatge de la reina* (la primera part és un recull de 34 dècimes), obra a la qual van seguir, fins al 1877, les peces en un acte *Els calçons de mestre Lluc*; *Contes vells, baralles noves*; *Els senyors de Son Miseri*; *El baiül de madò Banaula*; *Sa plagueta dels lloguers*, i la comèdia dramàtica *Un estudiant del dia*, a les quals cal afegir tres pastorets: els *Pastorells de na Rebeca i na Susanna* (publicats el 1868), els *Pastorells amb alegria d'en Jafet i companyia* (publicats el 1881) i els *Pastorells de Nadal, compost per recitar nins i nines en les costures mallorquines de Sant Vicenç de Paül* (publicats el 1910).

Ferrà va contar que va embastar *Els calçons de mestre Lluc*, que ell tenia pel seu primer assaig dramàtic, induït per les comèdies de Leandro Fernández de Moratín, Manuel Bretón de los Herreros i Ramón de Mesonero Romanos, i que la rigidesa pràctica de son pare —el mestre d'obres i agrimensor Miquel Ferrà, traspassat el 1887— li féu concebre els *Contes vells, baralles noves*, «segurament les dues composicions més espontànies nascudes entre les poques d'aquest gènere que tenc engirgolades». De la

comedia neoclàssica o moratiniana, Ferrà en manlleva una reflexió sobre els costums, amb una finalitat sempre didàctica i presentada mitjançant intrigues senzilles que respecten la versemblança; de Bretón –cosí de Francisco Manuel de los Herreros, director de l'Institut Balear–, en manlleva la tendència a la farsa i l'exageració caricaturesca, i de Mesonero Romanos, probablement l'estudi de tipus i caràcters.

Els sainets i la comèdia de Ferrà observen les unitats de temps i lloc, i estan escrits en versos heptasil·labs i pentasil·labs, dividits en dècimes, quartetes i romanços. En els pastorets, la combinació mètrica és més variada. Pel que fa a l'extensió, abasta dels 576 versos d'*El baül de madó Banaula* als 1.957 d'*Un estudiant del dia*, i dels 254 dels *Pastorells de na Rebeca i na Susanna* als 491 (59 dels quals són de Jacint Verdaguer) dels *Pastorells de Nadal*.

Bartomeu Ferrà, nat a Palma el 3 d'octubre de 1843 i, per tant, vint anys més jove que Penya –nat també a Palma, l'octubre del 1823–, l'any 1872, en el volum *Comèdies i poesies* explica que fins llavors ha escrit les seves *comèdies* «sens tenir esment de quin és el teatre, avui en dia. Jo he pintat caràcters i costums, i han resultat escenes. Qualcuna té matèria per tres actes, i a qualcuna altra li manca l'argument; emperò a totes hi ha la veritat i una lliçoneta darrere les sortides que fan riure. Així entenc l'art dramàtic, i si hagués d'escriure bagatel·les inventades i sense moral per satisfer un públic malavesat, més tost no n'escriuria.» En el mateix volum declara que hi ha inclòs *Els calçons de mestre Lluc o sia qui no està avesat a dur bragues ses costures li fan llagues* perquè els amics li han fet creure que pot oferir «qualque ensenyança de moral domèstica, i això és l'únic motiu perquè l'estamp», malgrat que l'any anterior, el 1871, quan va publicar *Contes vells, baralles noves, o sia dos menestrals a un brot*, havia mostrat el seu escepticisme respecte a l'ensenyament moral: «Conec molt bé que no ha de servir per adreçar les costums dels menestrals descarriats.» La modèstia de Ferrà arriba a l'extrem d'assegurar, en la dedicatòria de *Sa plagueta des lloguers*, signada el 5 de novembre de 1875, que l'ha escrita sense saber per què. «M'és sortida i ara no sé què n'he de fer.» A més, Ferrà era reticent a la representació de les seves obres, fet que explicaria, si més no en part, l'apogeu de les representacions als anys trenta del segle passat, una vegada traspasat.

Tots els sainets de Ferrà transcorren a Palma dins la mateixa època en què foren escrits: una bugaderia, una botiga, peces d'unes cases...

Ferrà defineix els seus personatges com a poble espellissat o mossonea (classe mitjana que vol sostenir aparença de senyor o de ric sense tenir béns econòmics), un ventall que abasta una varietat d'homes i dones de classe baixa o mitjana amb pretensions: petits propietaris, menestrals, oficials, empleats, mestres d'escola, venedors, prestadors, mestresses, bugaderes, criades, pagesos de pas... En canvi, l'escena d'*Un estudiant del dia*, també coetània, passa en un llogaret de la muntanya de Mallorca i s'allunya d'aquesta gamma de personatges pintorescs (hi intervenen, entre altres personatges, un estudiant de medicina, un vicari i un enginyer català).

L'humor irònic i la moralitat caracteritzen les peces de Ferrà. Mossèn Alcover (1862-1932), en la seva necrologia de Ferrà, va enllaçar tots dos trets: «La seua sàtira era tot espina; i, fent riure la gent, sovint arrenyona els atupats per fer odiós i despreciable el vici en tots sos aspectes i ramificacions.» Cal remarcar que, com va assenyalar Joan Pons i Marquès (1894-1971), un dels intel·lectuals més representatius de l'Escola Mallorquina, la sàtira de Ferrà, «encara que punxi un poc», és «temperada per la pietat i endolcida pel més humil sentiment de solidaritat humana». En la seva època, el moralisme de Ferrà, força evident en *Contes vells*, *baralles noves* i *Un estudiant del dia*, va promoure opinions oposades. Comentant el volum *Comèdies i poesies* de Ferrà, el poeta renaixentista i influent crític literari Josep Lluís Pons i Gallarza (1823-1894) va assenyalar que els trets còmics de Ferrà mantindrien, portats en escena, «saludables idees de dignitat paternal, autoritat marital, carinyo de família, lleialtat en les obligacions, economia domèstica, amor al treball, resignació, moralitat en fi, moralitat casi perduda i oblidada» (potser no serà sobrer recordar que més endavant, el 1895, Ferrà fou elegit regidor de l'Ajuntament de Palma pel Partit Conservador, i també que mossèn Alcover el va qualificar en aquells temps de *mestís*, perquè no seguia l'integritat). Per contra, l'escriptor regeneracionista Miquel dels Sants Oliver (1864-1920) va considerar que «hay en todas [las obras de Ferrà] un prejuicio docente, un afán intempestivo de moralizar y educar, que tanto perjudica al arte como al provecho ético y educativo que puede recibir el espectador» (1893). Deu anys després de la publicació d'aquesta nota desfavorable, Ferrà la va replicar en l'aplec de glosa i prosa *Endolades* tot afirmant que, com a escriptor catòlic, ell prioritzava la moral i la propaganda per damunt de la literatura. Respecte a si la manera de fer-ho,

més o menys ingènua i antiquada, era contraproduent per al públic, feia constar que no havia escrit les seves comèdies perquè fossin posades en escena als grans teatres.

Joan Mas i Vives ha advertit uns altres trets negatius d'una part del teatre de Ferrà, com són la falta d'acció o d'argument, i la llargària d'alguns monòlegs. Pel que fa a la falta d'argument, Joan Pons i Marquès opinava que Ferrà la suplía a vegades per la mateixa simple força descriptiva de les escenes (segons Josep Lluís Pons i Gallarza, els assaigs dramàtics de Ferrà no semblen composts amb el propòsit immediat de la representació, sinó prenent-los com la forma més expressiva dels quadres de costums). Quant als aspectes positius, el mateix Joan Pons en va destacar el valor documental («fidelíssim mirall de la societat humil del seu temps»), el lèxic, la força de caràcter dels personatges (quintes essències refinades), l'ambient i el moviment, la gràcia, la naturalitat i la vivacitat del diàleg. Miquel dels Sants Oliver en va elogiar l'humor genuí.

L'obra dramàtica publicada de Ferrà es completa amb tres pastorells, nom amb què es coneix a Mallorca l'entremès o drama popular en què es rememora el naixement de Jesucrist i la seva adoració pels pastors de Betlem –dues veïnes en els *Pastorells de na Rebeca i na Susanna*, i sense àngels ni dimonis en cap dels tres pastorells–. Concebut com a funció escolar –una diversió innocent i casolana, en paraules del mateix Ferrà–, Joan Mas i Vives ha recalcat que aquests pastorells excel·leixen per l'estil i pel diàleg popular. L'escriptor, compositor i crític musical Rossend Llautes (1899-1973) va reproduir els *Pastorells amb alegria d'en Jafet i companyia* en el volum *Teatre popular: Els pastorets* (Barcelona, 1952) i els va presentar amb aquests mots de lloança:

«Els *Pastorells amb alegria d'en Jafet i companyia* [...] conserven tota la saba popular, amb l'encís d'una musa verge. Els tres personatges que hi juguen [...] tenen una gràcia límpida i somrient. Tots ells vesteixen a la mallorquina i creen un ambient com si el Messias, certament, nasqués un dia a la Serra de l'illa, o pels voltants de Palma.

Els versos finals són delicadíssims. I per aquesta portella de llum diàfana l'obra fuig i ens deixa bocabadats: desapareix com aquelles bombetes de sabó que emmirallen, i tenyeixen d'iris tot un paisatge de somni i acabat, res... Només un esquitx tènue als pòmuls i als ulls.»

A parer de Joan Pons, les comèdies de Ferrà són la temptativa més seriosa d'aclimatació del sainet al català de Mallorca, i estan plenes d'escenes definitivament assolides. En el centenari del seu traspàs, la figura de Ferrà roman associada a la configuració del sainet de personatges i ambient ciutadà, i, consegüentment, atesa la seva qualitat i la capacitat per seduir els espectadors mitjançant la comicitat i la versemblança, a l'estabilització i la consolidació d'un públic de teatre mallorquí.

Antoni Nadal

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Antoni Maria: «D. Bartomeu Ferrà i Perelló», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, tom XIII (1923-1924), p. 405-409.
- FERRÀ I PERELLÓ, Bartomeu: dedicatòria de *Contes vells, baralles noves, o sia dos menestrals a un brot*, Palma: Estampa d'en Felip Guasp i Vicens, 1871.
- Proemi de *Comèdies i poesies*, Palma: Estampa d'en Felip Guasp, 1872.
- Dedicatòria d'*Els calçons de mestre Lluc*. Dins *Comèdies i poesies*, Palma: Estampa d'en Felip Guasp, 1872.
- Dedicatòria de *Sa plagueta des lloguers*, Palma: Imprenta de D. P. Joseph Gelabert, 1876.
- «Al lector d'aquests aplechs». Dins *Endolades*, cinquè aplec de *Glosa i prosa*, Palma: editor Joan Umbert, Impremta de Josep Mir, 1903, p. I-V.
- «Costures y pastorells», *Ca-Nostra*, núm. 113 (27 de novembre de 1909), p. 2.
- LLATES, Rossend: «Història de les representacions nadalenques». Dins LLATES, Rossend (ed.), *Teatre popular: Els pastorets*, Barcelona: Selecta, 1952; «Biblioteca Selecta», núm. 94, p. 5-29.
- MAS I VIVES, Joan: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona: Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986; «Textos i Estudis de Cultura Catalana», núm. 13, p. 230-231 i 305-317.
- OLIVER, Miquel dels Sants: *La literatura en Mallorca*, Barcelona: UIB-Publicacions de Abadia de Montserrat, 1988; «Biblioteca Marian Aguiló», núm. 11.
- PONS I GALLARZA, Josep Lluís: «Las poesias de D. Bartomeu Ferrà», *Lo Gay Saber*, núm. XIX (1 d'octubre de 1878), p. 289-292.
- PONS I MARQUÈS, Joan: «En Bartomeu Ferrà» i «Les comèdies d'en B. Ferrà». Dins *Crítica literària 2*, Palma: ed. patrocinada per Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de les Illes Balears, 1976, p. 209-213 i 215-217, respectivament.